

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Голіченко Лариса Миколаївна

УДК 811.161.2'373 (043)

**НАЗВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ І ПРОЦЕСІВ ЇХ ОБРОБІТКУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор

Козачук Ганна Олександрівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова,

професор кафедри української мови.

Офіційні опоненти: – доктор філологічних наук, професор

Аркушин Григорій Львович,

Волинський національний університет

імені Лесі Українки, професор

кафедри історії та культури української мови;

– кандидат філологічних наук, доцент

Конобродська Валентина Лаврентіївна,

Житомирський державний університет

імені Івана Франка,

доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться “17” червня 2008 року о 16 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “__16__” травня____ 2008 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сільськогосподарська лексика, що відображає реалії споконвічного заняття українців, виражає характерні риси української ментальності та є об'єктом постійного зацікавлення лінгвістів. Її аналізували з погляду походження та історії формування (В. Горобець, Л. Гумецька, Є. Ємельянова, В. Карпова, Г. Клепікова, Р. Панас та ін.), семантичного навантаження (З. Карабута, Г. Козачук, В. Русанівський та ін.), лексикографічної фіксації (Г. Аркушин, О. Горбач, П. Горецький та ін.). У доробку українського мовознавства існує чимало діалектологічних студій, де сільськогосподарську лексику описано на матеріалі окремих говірок та діалектних масивів (П. Гриценко, О. Данилюк, Й. Дзендзелівський, Я. Закревська, Г. Козачук, П. Лисенко, Ф. Непийвода, М. Никончук, О. Пазяк, В. Прокопенко, Т. Тищенко, Р. Сердега, Т. Ястремська та ін.). Сільськогосподарській термінології присвячено роботи П. Гриценка, Б. Добоша, Л. Костенко, Ж. Красножан, Н. Лобачової, С. Любарського, О. Тур та ін.

В останні десятиліття сільськогосподарська лексика є об'єктом досліджень в етнолінгвістиці, де назви, пов'язані з сільським господарством, розглядаються як мовні знаки української етнокультури (М. Войтила-Световська, С. Бирик, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, І. Круть, О. Терновська та ін.).

Досі не дослідженими залишаються питання системності вивчення лексики тематичної групи сільського господарства, зокрема назв орного поля, сіножатей, пасовищ, садів, виноградників і процесів їх обробітку. **Актуальність теми** дисертаційного дослідження вмотивована потребою комплексного аналізу назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові та необхідністю детального розгляду закономірностей системної організації аналізованих мовних одиниць.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами. Дисертаційне дослідження виконане в руслі наукового напрямку кафедри української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Лінгводидактичний опис функціонування української мови". Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 2 від 29 вересня 2005 року) та схвалена Координаційною радою "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол № 28 від 26 жовтня 2005 року).

Метою дисертації є системний опис структурної та семантичної організації назв сільськогосподарських угідь, зокрема орного поля, сіножатей, пасовищ, садів, виноградників і процесів їх обробітку в українській мові.

Для реалізації цієї мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) укласти корпус лексичних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку та скласифікувати їх за семантичними групами;
- 2) визначити системні відношення між лексичними одиницями досліджуваного шару сільськогосподарської лексики;
- 3) розкрити шляхи формування складу лексики на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку;
- 4) встановити роль загальнонародної лексики у формуванні галузевої термінології сільського господарства;
- 5) окреслити основні мотиваційні моделі та способи номінацій.

Об'єктом дослідження є тематична група лексики сільського господарства, яка репрезентує назви угідь і процесів їх обробітку в українській мові.

Предметом дослідження обрано семантичні, структурні та стилістичні особливості номінативних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку.

Методи та прийоми дослідження. У роботі використовується метод синхронного лінгвістичного опису, що передбачає здійснення емпіричних спостережень, зокрема прийоми зіставлення та узагальнення на основі вилучення репрезентантів назв на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку, а також їх систематизацію. Контекстуальний метод дозволив проаналізувати семантичну варіативність лексики та її особливості у стилістичній площині мови.

Наукова новизна. Вперше в українському мовознавстві здійснено системний опис структурно-семантичної організації лексики на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку на діяхронному та синхронному зрізах. У межах досліджуваної групи продемонстровано термінотворчий потенціал загальнонародної лексики.

Джерелами дослідження стали:

- 1) лексикографічні праці (історичні, тлумачні, етимологічні, фразеологічні, діалектні словники, словники мови творів українських письменників, “Російсько-український сільськогосподарський словник” (1963 р.);

2) спеціальні наукові тексти, в яких вивчаються та аналізуються проблеми землеробства (підручники, галузеві енциклопедії, довідники);

3) твори художньої літератури XIX–XXI ст., фольклорні тексти (пісні, прислів'я, приказки), періодика.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому з'ясуванні системності семантичних об'єднань як цілісних утворень зі своєю внутрішньою структурою, ґрунтовному дослідженні назв на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку у складі лексики сільського господарства.

Практичне значення. Дослідження містить матеріали, які можуть бути використані у лінгводидактиці, при викладанні сучасної української літературної мови в середній і вищій школі; у лексикографічній практиці при уточненні описів та укладанні загальнономовних і галузевих словників.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати викладено в доповідях на Міжнародній науковій конференції “Актуальні проблеми функціональної лінгвістики” (Харків, 2005 р.), Міжнародній діалектологічній конференції “Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контексті” (Луцьк, 2006 р.), Міжнародній науковій конференції “Лінгвалізація світу: теоретичний і методичний аспекти” (Черкаси, 2006 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Іван Ковалик і сучасне мовознавство” (Івано-Франківськ, 2007 р.), на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2004 – 2007 рр.).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані викладачами кафедри української мови на факультеті української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини при викладанні курсу “Сучасна українська літературна мова. Лексикологія”, спецкурсу “Етнолінгвістика” та у роботі наукової проблемної групи “Актуальні проблеми сучасної діалектології” (довідка про впровадження № 1368/03 від 13.11.2007 р.); на практичних та семінарських заняттях у процесі викладання української мови викладачами Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Т.Г. Шевченка (довідка про впровадження № 173 від 25.05.2007 р.); учителями-філологами при підготовці уроків із української мови в Уманській спеціалізованій школі № 12 (Черкаська обл.) (довідка про впровадження № 345 від 17.05. 2007 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 статтях, 6 з яких опубліковано у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (180 позицій), списку лексикографічних джерел (21 позиція), списку використаних джерел (39 позицій), словопоказчика та додатку – “Словника назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові”. Повний обсяг дисертаційного дослідження – 370 с. Додаток оформлено окремим томом (займає 160 с.) та на електронному диску (займає 76,7 мегабайт).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено ступінь наукової розробленості, встановлено об’єкт дослідження, поставлено мету і завдання, вказано на зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення, окреслено методи дослідження, подано джерельну базу, інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі** – “**Теоретичні аспекти вивчення лексики сільського господарства в лінгвістиці**” – розглянуто напрями дослідження сільськогосподарської лексики в українській мові, питання її вивчення у мовознавстві. Проаналізовано підходи до класифікації лексики сільського господарства у діалектології та термінології. Обрану для дослідження лексику, що відображає реалії позамовної дійсності, поділено на групи за логіко-поняттєвим принципом.

У **другому розділі** – “**Структурна організація лексики на позначення сільськогосподарських угідь**” – розглянуто: назви угідь, зайнятих під посіви; назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь; назви багаторічних насаджень; назви кормових угідь. Аналіз лексичних одиниць здійснено за схемою: репрезентація лексеми в історичних та етимологічних працях, паспортизація слова в СУМ, діалектних словниках, фіксація його у фаховій літературі з сільського господарства, художніх творах XIX – XXI ст. та фольклорних текстах.

У підрозділі 2.1. – “*Семантична структура лексеми угіддя*” – проаналізовано лексему *угіддя*, яка здавна позначає землі, придатні для використання, і в сучасній

українській мові є гіперонімом до назв конкретних різновидів угідь та реалізує своє значення здебільшого у словосполученнях *земельні угіддя, сільськогосподарські угіддя, кормові угіддя*, напр.: *Агрolandшафтне землеробство ґрунтується на контурній організації території, тобто диференційованому використанні земельних угідь. Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь у 2005 р. Сільськогосподарські угіддя: рілля, сіножаті, пасовища. В районах, де є багато природних кормових угідь, ... здійснюють поверхневе поліпшення, щоб зробити луки і пасовища більш продуктивними. Нині слово угіддя вживається переважно в офіційній та науковій сферах, зрідка засвідчено у художніх творах, напр.: *Були роди. Було поріддя. Жита родили. Жінка. Час. І бур'яни по тих угіддях Межи колось. І межі нас* (П. Поліщук). У наукових працях із проблем землеробства лексема угіддя є спеціальною назвою земель, задіяних у сільськогосподарському виробництві, напр.: *Для складання проекту сівозмін потрібно: 1) точно обчислити розмір земельної площі господарства, зазначивши окремі угіддя ...* У текстах фахового призначення лексема угіддя виконує дефінітивну функцію та є компонентом визначень термінів сільського господарства, напр.: *Лука – сільськогосподарське угіддя, рослинність якого складається з угруповань природних або штучних (сіяних) багаторічних трав. Сіножаті – сільськогосподарське угіддя, рослинність якого систематично використовують на сіно.**

Підрозділ 2.2. – “Найменування угідь, зайнятих під посіви”. Головною лексичною одиницею в цій групі є слово *земля*, яке широко засвідчене у художніх творах, фольклорі, де символізує одвічну мрію українського селянина, внаслідок чого персоніфікується, поєднується з численними епітетами тощо, напр.: *Хлібороба й смертю не відірвеш від землі. Для нього і небо – це найперше теж земля, де можна орати і сіяти, і насаджувати райські сади* (М. Стельмах); *Все життя їхні чорні руки трудилися біля золотого зерна... Того й руки в селянина довші, ... печальяться, тягнучися до свого єдиного раю – землі. А вона розкішна і убога, ласкава і жорстока, манила їх теплим дзвоном червоної пшениці* (М. Стельмах). З таким же семантичним навантаженням у художніх текстах засвідчено й інші лексеми, що входять до цієї групи (*поле, лан, нива, рілля, ґрунт*), напр.: – *Я така бідна... Я нічого не маю... Я не маю поля... Але я тебе люблю...* (О. Кобилянська); *І все те – родюча нива, віз, коні, кубло, – все те своє, рідне, з серцем зрослося* (М. Коцюбинський); *Прокіп обіймав оком Гафійку. Туга, здорова, чиста, вона світилася на сонці, як добра рілля, як повний колос* (М. Коцюбинський).

Склад досліджуваної мікрогрупи розширюється за рахунок словотвірних процесів, одним із наслідків якого стала поява дериватів з демінутивними суфіксами, що частіше позначають не об'єктивне зменшення, а виражають емоційне сприйняття реалій, ними позначуваних: *земелька, земляця, нивонька, нивка, ґрунтець, ґрунтик, ланок, ланочок*. Ці лексеми широко представлено в творах української літератури ХІХ – ХХ ст., а також у піснях та пареміях, напр.: *Ох земелько, свята земелько, божа ти дочечко!* (І. Карпенко-Карий); *Уже сонце низько. “Пускай, панку, з цього ланку – додому неблизько”* (Жнивварські пісні); *Де господар не ходить, там нивка не родить* (Прислів'я).

Загальноживана лексика на позначення оброблюваної землі втягується в орбіту номінації термінологічної системи землеробства, де набуває спеціальної семантики.

Базовою лексичною одиницею, на основі якої утворюються терміни рільництва, є слово *поле*. Ця лексема є компонентом аналітичних номінацій, серед яких переважають двокомпонентні словосполучення зі зв'язками узгодження або керування, напр.: *поле сівозміни, поле однорічок, поле дворічок, поля фільтрації, поля зрошення, вивідне поле, парове поле*. Двокомпонентні словосполучення можуть ускладнюватися, напр.: *перше поле розсадника, друге поле розсадника*.

У цьому підрозділі розглянуто слова, якими називають поле за характером і часом його обробітку: *пар* – “поле, залишене без обробітку”, *зяб* – “поле, зоране восени, цілина” – “поле, що ще ніколи не оброблялося, *переліг* – “поле, що давно не оброблялося, *новина* – “поле, що ще ніколи не оброблялося”.

Зі значенням “поле сівозміни” лексема *поле* вступає у синонімічні відношення зі словом *клин*, що відображають словосполучення на позначення конкретного виду поля сівозміни: *вивідне поле – вивідний клин, просапне поле – просапний клин, яре поле – ярий клин*. Це значення слово *поле* репрезентує й у складі словосполучення *парове поле*. Диференційна ознака різновидів парів реалізується в аналітичних найменуваннях: *чистий пар, зайнятий пар, кулісний пар, сидеральний пар, чорний пар, ранній пар*.

У мікрогрупі назв поля виокремлено номінативні одиниці, об'єднані семою ‘поле, на якому росте (росла) якась сільськогосподарська культура’, напр.: *бурячище, вівсище, гороховище, гречківка, гречанище, житнище, капустаще, картоплисько, картоплище* та ін. Ця сема може реалізуватися різними лінгвальними засобами. У розмовній мові активно побутують однолексемні номінації, мотивовані назвою рослини. Вони утворюються за допомогою широкого арсеналу суфіксів, найбільш продуктивними з яких є *-ищ-е* та *-ицьк-о*. У спеціальній літературі з сільського господарства

послугуються номенами, вираженими такими мовними засобами: 1) сполученням іменника *поле* з іменником – назвою рослини та прийменниками **з-під** або **після**, напр.: *У сівозмінах ... кращим місцем для гороху є поле з-під озимини. На полях після кукурудзи задовільні врожаї ячменю можна одержати і тоді, коли ґрунт не орють на зяб*; 2) іменником *поле* з прикметником, мотивованим назвою рослини, напр.: *Крім зрошувальної системи, на рисових полях влаштовують ще скидну сітку. У сівозмінах трав'яні поля йдуть під найцінніші культури*; 3) зрідка сема ‘поле з-під ...’ реалізується у структурі підрядного речення, напр.: *Під посіви цукрових буряків слід відводити переважно поля, які були зайняті озимою пшеницею, що сіялась по чистих парах*.

Різномірною за походженням і способами номінації є мікросистема лексики на позначення частини сільськогосподарського угіддя, широку амплітуду значень у якій реалізує гіперонім *ділянка*. Ця лексема представляє різні значення: 1) називає частину поля чи саду, напр.: *Ділянки пару, що не засіваються, восени переорюються. Окремі ділянки, де є цінні, але зрідженні насадження, потрібно реконструювати*; 2) називає ділянку спеціального призначення в рільництві та садівництві, де роль кваліфікатора у складі словосполучення виконують здебільшого прикметники, напр.: *Насінні ділянки виділяють на кожному полі сівозміни. Прикопочна ділянка – місце, відведене для прикопування саджанців*; 3) функціонує як гіперонім стосовно назв на позначення рельєфу, напр.: *Рельєф ділянки має важливе значення для визначення придатності її під плодові насадження*; 4) набуває спеціального значення у словосполученні *бригадна ділянка*, напр.: *Важливе значення для продуктивного використання техніки мають розміри окремих полів сівозмін та бригадних ділянок на них*; 5) репрезентує різне семантичне навантаження у складі словосполучення *земельна ділянка*, зокрема: а) *земельна ділянка*, призначена під посіви, напр.: *Щоб запровадити сівозміну, земельну ділянку ділять на попередньо визначену кількість полів*; б) *земельний наділ*, призначений для приватного чи колективного користування, напр.: *Виділення земельних ділянок під колективні сади і городи проводиться на підставі рішення виконкомів районних рад*.

Ця мікрогрупа представлена також лексичними одиницями, що номінують конкретні земельні угіддя: *город* – “ділянка землі при садибі для вирощування овочів”; *грядка* – “смуга землі, на якій ростуть городні культури”; *плантація* – “велика земельна ділянка”; *чек* – “ділянка рисового поля”; *карта* – “поливна ділянка”; *міжряддя* – “частина поля чи саду”; *площа* – “ділянка землі взагалі”; *наділ* – “ділянка землі, яку

отримувала селянська сім'я для користування”; *загін* – “ділянка, що обробляється в один захват”. У загальнонародній мові *грядкою* здебільшого називають частину городу, а у сільськогосподарській термінології ця лексема є компонентом словосполучень, які номінують ділянки спеціального призначення: *теплі грядки, парові грядки, холодні грядки*.

У підрозділі 2.3. – “*Назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь*” – розглянуто дві мікрогрупи лексики: назви багаторічних насаджень і назви кормових угідь.

Пункт 2.3.1. – “*Назви багаторічних насаджень*” – репрезентує групу лексики на позначення багаторічних насаджень (*сад, вишняк, ягідник, виноград, хмільник, розсадник, квартал, шкілка* та ін.). Встановлено, що порівняно з попередніми групами вона кількісно менша. Лексичні одиниці, що входять до цієї мікрогрупи, є похідними іменниками, які мають різну семантичну мотивацію та утворені за різними словотвірними моделями. Ряд лексем на позначення саду – *сад, садок, садочок* – належить до дериваційного гнізда дієслова *садити*; найменування *ягідник, вишняк, хмільник* мотивовані назвами рослин, якими зайняті землі, відведені під багаторічні насадження. На сучасному мовному зрізі назвою рослини *виноград* мотивовано похідний іменник *виноградник* “виноградний сад”, що сталося внаслідок деетимологізації і перебудови морфемної структури слова *виноград* протягом історичного розвитку лексичної системи української мови.

Лексика на позначення багаторічних насаджень широко представлена у творах художньої літератури XIX – XX ст., напр.: *Я ж мій город та вишняк доглядала, хусточки шила та пісні співала* (Я. Щоголів); *На виноградниках пуди кетягів на кожному куці, в саду гілля гнеться під плодами* (О. Гончар); *Осінь бреде золотими садами, Гронами грає рясний виноград...* (М. Луків).

Народнопоетична назва саду – *сад-виноград* – невід’ємна частина українського національного пейзажу, наділена знаком святості української етнокультури. Образом ідилії, українського едему стало словосполучення *вишневі сади*. Позамовний фактор спричинив появу спеціальних назв: *вишник, вишничок, вишняк, вишнячок*.

У фаховій літературі слово *сад* виступає у складі термінологічних словосполучень, що є спеціальними назвами різновидів саду, виокремлених за певною ознакою: за віком дерев (*молодий сад, плодоносний сад*); за видом насаджень (*кісточковий сад, зернятковий сад*); за спеціалізацією (*маточно-сортовий сад, маточно-насіннєвий сад*) та ін.

У досліджуваній мікрогрупі виокремлено лексичні одиниці на позначення частини угіддя багаторічних насаджень: *квартал* – “частина земельного угіддя, відведеного під багаторічні насадження” (функціонування слова *квартал* із цим значенням виявлено тільки у спеціальній сільськогосподарській літературі); *пристовбурна смуга* – “частина саду”, *розсадник* – “місце, ділянка, де вирощують молоді рослини для пересадки”. Номен *розсадник* є компонентом термінологічних словосполучень: *селекційний розсадник, плодовий розсадник, овочевий розсадник*.

Пункт 2.3.2. – “*Назви кормових угідь*”. Синонімічний ряд на позначення пасовищ складають назви з різною семантичною мотивацією (*пасовище, пасовисько, випас, царина, паша, пастівник* (розм.), *попас* (розм.), *попасище* (розм.), *пастівень* [пастовень] (діал.), *пашня* (діал.), *пастьба* (рідко), *вигін, толока*). Найбільш репрезентативним у цьому ряду є дериваційне гніздо питомого дієслова *паси*, лексичні одиниці якого утворено за кількома словотвірними моделями (*паша – пасовисько – випас*). Найпродуктивнішим дериваційним способом є суфіксація за участю різноманітних формантів, окремі з яких мають і фонетичні варіанти (*пастівник – пастовник, пастівень – пастовень*).

З усього розмаїття народних назв сфера агрономічної термінології послуговується здебільшого лексевою *пасовище*, рідше – *пасовисько, випас* і *вигін*. Слово *пасовище* є опорною лексевою у складі атрибутивних словосполучень, де прикметником позначено диференційну ознаку, за якою класифікують ці угіддя в сільськогосподарській сфері: *природне пасовище, культурне пасовище, штучне пасовище, болотяне пасовище, гірське пасовище, лісове пасовище, низинне пасовище* та ін.

Назви на позначення пасовищ широко представлено в художніх творах, напр.: *Улітку пасеться череда тихо та мирно собі на пасовиську* (О. Вишня); *І якось так випадає щоразу, що батька застає він ... просто серед пасовищ, де старий стоїть коло отари з гирлигою* (О. Гончар).

На позначення кормових угідь засвідчено композити *сіножать* та *сінокіс* лексеми *лука, луг*, які активно побутували вже у староукраїнській мові та продовжували функціонувати в наступні історичні періоди розвитку української мови. Ці назви репрезентовано у художніх творах, напр.: *Білі довгі пасма полотен, що пишались кожного літа у Марійки в близькості бурдея в саду або на сіножаті коло конюшини, були старанно звиті й заховані* (О. Кобилянська); *Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами* (М. Коцюбинський).

Репрезентанти досліджуваної мікрогрупи функціонують у фахових та офіційних текстах, напр.: *Під **сіножаті** здебільшого відводять лучні угіддя з помірним та надмірним зволоженням* (Українська сільськогосподарська енциклопедія); *Подекуди підвищення врожайності природного **сінокосу** чи пасовища потребує попередньої меліорації* (З журналу “Статистика України”). У фахових працях із сільського господарства розрізняють природні та штучно створені кормові угіддя, диференційна ознака яких реалізується у складі словосполучень: *сіяні сіножаті, штучні сіножаті, природні луки, заплавні луки, рівнинні луки, гірські луки* та ін.

Третій розділ – “Назви процесів обробітку сільськогосподарських угідь” – присвячено характеристиці лексичних одиниць, які репрезентують процеси обробітку. Особливу увагу приділено семантиці, способу термінологізації найменування та особливостям функціонування слів у художній літературі, фольклорних текстах.

У підрозділі 3.1. – “Лексичні одиниці дериваційного гнізда дієслова **робити** в системі найменувань процесів обробітку землі” – виокремлено ядро лексичної групи на позначення процесів обробітку сільськогосподарських угідь, лексичні одиниці якого, зокрема лексеми *обробляти, обробити*, входять до словотвірного гнізда питомого дієслова *робити*. Вони засвідчені в загальнонародній мові та у спеціальній сфері функціонування, напр.: *Яка ти розкішна, земле. ... Весело **обробляти** тебе* (М. Коцюбинський); *Вдруге поле **обробляють** культиваторами, здебільшого на глибину 8–10 см; ... у посушливий період ґрунт необхідно **обробляти** на глибину загортання насіння*. Сема ‘обробляти землю’ наявна в номінації, вираженій словосполученням *ходити за плугом*, а також у фразеологізмі *держатися плуга* зі значенням “займатися хліборобською працею, не покидати хліборобства”, напр.: *Я б так день в день **за плугом ходив*** (О. Кобилянська); ***Держіться, діти, плуга, то якимось буде жити на світі*** (М. Стельмах).

Широкий семантичний діапазон репрезентує іменник *обробіток*, який у термінології землеробства номінує системи обробітку, позначаючи сукупність різноманітних агрозаходів, що на позамовному рівні утворюють цю систему. Інші лексичні одиниці названого дериваційного гнізда вживаються не так активно.

Системи обробітку диференціюються за часом, технологією, глибиною оброблюваного шару ґрунту тощо (*зяблевий обробіток, передпосівний обробіток, механізований обробіток, глибокий обробіток* і под.). Диференційна ознака системи обробітку виражається прикметником, з яким стрижнева лексема *обробіток* утворює термінологічні словосполучення. Назва конкретного агрозаходу в системі зяблевого

обробітку утворюється шляхом поширення словосполучення *зяблевий обробіток* додатковими компонентами: *зяблевий обробіток стерні*; *зяблевий обробіток поля після просапних культур* та ін.

У підрозділі 3.2. – “*Назви оранки як основного заходу обробітку землі*” – представлено лексику на позначення оранки. Встановлено, що позамовний чинник зумовив утворення великої кількості номінативних одиниць. Презентативним у корпусі лексики цієї мікрогрупи є словотвірне гніздо питомого дієслова *орати*, до якого належать назви різновидів обробітку землі, представлені префіксальними дієсловами (та дієслівними формами) і похідними від них іменниками (*переорати* → *переорювання*, *заорювати* → *заорювання* і под.).

В агрономічній сфері лексема *оранка* набула статусу терміна і має дефініції, відмінні від загальномовної, напр.: ***Оранка*** – *це обробіток ґрунту плугом, під час якого кришиться, розпушується та перевертається оброблюваний шар ґрунту не менше, ніж на 135°*. Проте у фаховій літературі значно частіше використовують віддієслівний дериват – іменник *оранка* (зі значенням “орати”) у словосполученні з дієсловами *проводити* (*провадити*), *здійснювати*, напр.: ***Оранку*** *плугами з передплужниками проводять* *наприкінці вересня*. *Зяблеву оранку здійснюють у другій половині вересня ...*

Позамовна сегментація досліджуваного фрагмента дійсності зумовила виокремлення у досліджуваній мікрогрупі аналітичних найменувань на позначення способів оранки за диференційними семами: а) ‘напрямок обробітку ґрунту’ (*контурна оранка*, *поперечна оранка*, *вузькозагінна оранка*); б) ‘специфіка результату оранки’ (*гребенева оранка*, *ступінчаста оранка*); в) ‘час оранки’ (*весняна оранка*, *пізня оранка*, *зяблева оранка*); г) ‘глибина оброблюваного шару’ (*мілка оранка*, *глибока оранка*, *поверхнева оранка*); д) ‘технологія оранки’ (*полицева оранка*, *культурна оранка*). Диференційна ознака здебільшого виражається словосполученнями прикметника з іменником, проте засвідчено й інші способи лексичного маркування (*веснооранка*, *оранка на зяб*, *оранка всклад*, *оранка врозгін* і под.).

Важливість оранки в землеробстві підкреслено у фольклорних і художніх текстах, у яких саме оранка виступає символом селянської праці, напр.: *Жнися, загонець вузьенький, **орав** тебе ратайчик молоденький. **Орали** волики половії, поганяли ратаї молодії* (Жнивварські пісні); *Шапку скиньте перед дідом ... Він вам землю **орав*** (М. Куліш).

У підрозділі 3.3. – “*Назви технологічних процесів обробітку ґрунту*” – встановлено, що репрезентанти *перевертати*, *розпушувати*, *перемішувати*,

вирівнювати, ущільнювати та ін., які позначають технологічні процеси, є власномовними лексемами, котрі функціонують і поза межами досліджуваної групи. Назви технологічних процесів виражаються дієсловами та іменниками, що перебувають із ними у словотвірних зв'язках (*вирівнювати* → *вирівнювання*, *перевертати* → *перевертання*, *розпушувати* → *розпушування* і под.). Віддієслівні іменники набувають статусу терміна і входять до термінології землеробства.

Названі технологічні процеси обробітку ґрунту здійснюються за допомогою спеціально призначених для цього знарядь. Відповідно лексеми на позначення технологічних процесів сполучаються з назвами знарядь або функціонують із ними в одному контексті, напр.: *Найкраще перевертається ґрунт плугами; Врожай ярої пшениці становив ... при глибокому розпушуванні чизелем 16,1 ц.*

У підрозділі 3.4. – “*Назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту*” – розкрито семантичну структуру назв агротехнічних прийомів, мотивованих назвою знаряддя. Вони утворюються загалом від гіпероніма, проте засвідчено випадки спеціального позначення лексемами, мотивованими диференційною ознакою знаряддя (*диск (дисківий луцильник) – дискувати – дискування; борона – боронувати – боронування; коток – коткувати – коткування; чизель “важкий культиватор” – чизелювати – чизелювання*) та ін. Наявна зворотна словотвірна залежність між назвою знаряддя і назвою дії. Одним із шляхів формування цієї групи є запозичення кількох однокореневих назв, що походять від спільного етимона і набувають подібності до власномовної моделі творення (*культиватор – культивувати – культивація / культивування, шлейф – шлейфувати – шлейфування*).

У науковій літературі назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту набувають статусу термінів, про що свідчать дефініції, наведені у фахових джерелах, напр.: **Боронування** – *це агротехнічний прийом поверхневого обробітку ґрунту зубовими та голчастими боронами ... Луцнення* – *обробіток верхнього шару ґрунту луцильниками ...* У досліджуваній групі номени реалізують своє значення також у складі термінологічних словосполучень, де конкретизатор опорного компонента є вербальним виразником диференційної ознаки: *загінне боронування, фрезерування ґрунту, ущільнення котками* та ін.

У підрозділі 3.5. – “*Назви ручного обробітку*” – розглянуто лексику на позначення ручного обробітку ґрунту. Сигналізаторами семи ‘ручний обробіток’ можуть бути назви знарядь, що використовуються тільки для ручного обробітку (*лопата, сапа, граблі*), а також кваліфікатори (*прикметник ручний, прислівник вручну*),

що входять до складу словосполучень з опорною лексемою на позначення обробітку. Встановлено, що словотвірні зв'язки між назвами знарядь для ручного обробітку і назвами виконуваних цими знаряддями дій є нерегулярними (пор.: *сапа – сапати, лопата – копати, граблі – скородити, боронувати, розпушувати* і под.).

Спільною рисою, що характеризує лексеми на позначення процесів обробітку, є їх здатність сполучатися із назвами знарядь (*обробляти плугом, орати плугом, розпушувати плугом, коткувати котком, боронувати бороною* і под.) та оброблюваних за їх допомогою угідь (*орати поле, орати рілля, орати ґрунт, орати землю, обробляти поле, обробляти землю* і под.).

У підрозділі 3.6. – “*Назви виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь*” – виокремлено мікрогрупу агентів, які беруть участь у процесах обробітку угідь, призначених для сільськогосподарського використання. Розглядається словотвірний аспект: встановлено, що продуктивним способом словотворення агентивно-професійних назв є морфологічний, зокрема суфіксація та складання. У досліджуваній групі домінують деривати, які репрезентують такі типи словотвірного значення: ‘особа за родом діяльності’ (відіменникові субстантиви) та ‘носій процесуальної ознаки’ (віддієслівні субстантиви). В аналізованому об’єднанні продуктивним явищем є утворення корелятивних пар за ознакою роду, напр.: *агроном – агрономка, плугатар – плугатарка, копальник – копальниця, сіяльник – сіяльниця* та ін.

ВИСНОВКИ

1. Лексика на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку є однією з функціональних підсистем української мови. Вона має складну структуру і різномірну за походженням.

На підставі позамовної сегментації досліджуваного фрагмента дійсності можна виокремити такі тематичні підгрупи лексики:

1) на позначення сільськогосподарських угідь:

- назви угідь, зайнятих під посіви;
- назви нерозорюваних сільськогосподарських угідь;
- назви багаторічних насаджень;
- назви кормових угідь.

2) на позначення процесів обробітку сільськогосподарських угідь:

- назви технологічних процесів обробітку ґрунту;
- назви агротехнічних прийомів обробітку ґрунту;

- назви ручного обробітку;
- назви виконавців процесів обробітку сільськогосподарських угідь.

2. Тематична група сільськогосподарської лексики є мікросистемою, для якої характерні явища синонімії, полісемії, антонімії, формального варіювання слова.

Аналізованій групі властива лексична варіантність, найвиразніше в ній проявляється синонімія. Синонімічні відношення є різнотипними і різноаспектними. Джерелом виникнення синонімії в мікросистемі лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку може бути вживання однослівних назв та семантично ідентичних полікомпонентних номінативних одиниць (*плантаж – плантажна оранка, маточник – маточний розсадник*); уживання власномовних та запозичених назв (*ділянка – плантація*); уживання лексем на позначення тієї самої реалії, утворених за різними мотиваційними ознаками (*пасовище – вигін – толока, волочити – боронувати*); уживання лексичних одиниць, утворених за спільною мотиваційною ознакою, але за різними словотвірними моделями чи формантами (*пасовище – пасовисько – випас, сад – садок*).

Належними до одного номінативного ряду зі спільною семантикою часто є слова різних граматичних класів (*зяб – зяблева оранка – зяблити – орати на зяб; орання – оранка – орати* та ін.).

Мікросистемі досліджуваної лексики властиве семантичне явище полісемії. На основі аналізу семантичної структури лексичних одиниць на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку виділяємо внутрішньосистемну і зовнішньосистемну полісемію. Внутрішньосистемна полісемія представлена лексемами, що демонструють багатозначність у межах сільськогосподарської лексики (*рілля, зяб*). Зовнішньосистемна полісемія полягає в тому, що один із лексико-семантичних варіантів слова функціонує поза межами досліджуваної групи лексики (*квартал, перевертання*). Проте до складу досліджуваної лексики ввійшли здебільшого полісемічні слова, які є багатозначними як у сфері землеробської лексики, так і поза її межами (*земля, поле, обробляти* та ін.).

У складі лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку можна виокремити і семантично протиставні за певною ознакою лексичні одиниці. Здебільшого опозиційна сема реалізується атрибутивом у складі словосполучення (*чистий пар – зайнятий пар; поверхнєве поліпшення – корінне поліпшення*).

3. Тематичний комплекс лексики на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку сформований у цілому на питомій основі. Базові лексичні одиниці, задокументовані в пам'ятках писемності різних періодів розвитку української мови, є давніми за походженням та ввійшли до лексичного складу сучасної української мови, зберігши семантичну структуру (*земля, поле, орати, зяб, рілля* тощо).

Давня традиція вживання лексики на позначення сільськогосподарських угідь зумовлює до певної міри її замкнутість. Розширення цієї мікросистеми в сучасній українській мові відбувається загалом за рахунок складених найменувань, опорними лексемами яких є слова *угіддя, поле, земля, сад, пасовище*. Протягом історичного розвитку української мови відбувався природний процес архаїзації окремих лексем та перехід їх на периферію мовної системи або зміна сфери побутування.

Одним із джерел розбудови аналізованої групи є запозичення. Серед іншомовних лексичних одиниць є давні, що були засвоєні ще староукраїнською мовою (*грунт, лан*), та ті, що ввійшли до словникового складу в пізніші періоди розвитку (*квартал, плантація*). Давні запозичення характеризуються високим ступенем адаптації на українському мовному ґрунті – як на граматичному, так і на лексико-семантичному рівнях. Більшою мірою іншомовна лексика стала основою для творення назв процесів обробітку. Такі позамовні чинники, як науково-технічний прогрес, механізація сільськогосподарського виробництва, удосконалення і винайдення нових знарядь обробітку, номінованих запозиченими словами (*чизель, культиватор, шлейф, фреза* та ін.), роблять цю підсистему сільськогосподарської лексики більш динамічною і відкритою та створюють простір для широкого проникнення до її складу чужомовних елементів. Від іншомовних назв знарядь за українськими словотвірними моделями і за допомогою власномовних формантів утворюються дериваційні гнізда, лексичні одиниці яких позначають процеси обробітку землі. Запозичені назви представлено здебільшого у фахових текстах.

Народнорозмовна мова порівняно з літературною демонструє численніший репертуар лексичних одиниць та їх фонетичних і словотвірних варіантів (пор. народні назви на позначення поля з-під картоплі: *бульбиско, бульбовинне, бульбовиско, бульбовище, градище, градищі, градковище, градовисько, градовище, картоплянік, картопльовиско, картопльсько, барабулянка, бараболянка, барабуленка, картофленка, картофлянка, картофлиско, мандибуринка, мандибурище* щодо літературно нормативних *картоплище, картоплисько*).

4. Загальнонародні лексичні одиниці на позначення сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку ввійшли до терміносистеми землеробства і відображають предметно-понятійний апарат агрономічної науки. Номени на позначення угідь є іменниками, термінологічне значення яких реалізується у складі словосполучень, де конкретизатор опорного компонента є вербальним виразником диференційної ознаки. Найпродуктивнішою моделлю термінологічного словосполучення є атрибутивна (“**прикметник** + **іменник**”: *культурне пасовище, осіння оранка* та ін.), рідше атрибутивні відношення передають субстантивні словосполучення (“**іменник** + **іменник**”: *поле сівозміни, поле однорічок* та ін.).

Номінативний ряд на позначення процесів обробітку включає дієслова та іменники, здебільшого пов’язані між собою дериваційними зв’язками (*орати* → *оранка* → *орання*; *боронувати* → *боронування* і под.). Проте граматичне вираження більшості термінів має субстантивний характер (*обробіток, чизелювання, фрезерування* та ін.).

Більшість термінологічних словосполучень є вільними, і їхні компоненти можуть відображати системні відношення, формуючи родо-видові парадигми. На базі одного родового терміна можуть утворюватися гіперо-гіпонімічні ряди за різною класифікаційною ознакою (*земельне угіддя, кормове угіддя, природне угіддя; чистий пар, зайнятий пар, кулісний пар, сидеральний пар; ярусна оранка, загінна оранка* та ін.). Складені найменування сільськогосподарських угідь та процесів їх обробітку є одним із найпродуктивніших типів їх номінацій. Серед них кількісно переважають двокомпонентні словосполучення; трикомпонентні словосполучення творяться на основі двокомпонентних з подальшою конкретизацією значення (*перше поле розсадника, рання осіння оранка* і под.).

Позамовна сегментація досліджуваного фрагмента дійсності непослідовно відображена на лінгвальному рівні. Наявна асиметрія в лексичному маркуванні диференційних ознак денотатів (наприклад угіддя, що використовуються для кормових потреб, номінуються словосполученням *кормові угіддя*, а інші різновиди угідь – землі, що використовуються під посіви, – спеціального позначення не мають), а також у кількісному складі лексичних одиниць, що позначають опозиційні семи (пор.: *весняна оранка, веснооранка – осіння оранка, оранка на зяб, зяблева оранка, зяблити, орати на зяб*).

Між назвами сільськогосподарських угідь та назвами процесів їх обробітку відсутня словотвірна залежність. Засвідчено лише одиничний випадок мотивації (*луг* → *залужити* → *залуження*).

Досліджувана лексика демонструє переважну більшість способів морфологічної деривації, яка загалом представлена афіксацією (здебільшого суфіксацією, зрідка – префіксацією, яка модифікує значення), основоскладанням. Назви на позначення і сільськогосподарських угідь, і процесів їх обробітку можуть ставати мотиваційними для утворення агентивів (*рілля* → *рільник*, *боронувати* → *боронувальник* та ін.).

5. Номінативні одиниці, що утворюють семантичні підгрупи, мають різні мотиваційні моделі. У мікросистемі найменувань сільськогосподарських угідь виразною є модель “рослина” → “місце”, що реалізується морфологічним способом за допомогою різних афіксів (*жито* → *житнище*, *житнисько*; *гречка* → *гречанище*, *гречківка*; *хміль* → *хмільник*; *вишня* → *вишняк* та ін.), а також модель “дія” → “місце” (*пастити* → *пасовище*; *стелити* → *стелище*; *садити* → *сад* та ін.). У лексиці на позначення процесів обробітку виразними є моделі “знаряддя” → “дія” (*борона* → *боронувати*; *коток* → *коткувати* та ін.), “дія” → “опредметнена дія” (*боронувати* → *боронування*; *орати* → *оранка* та ін.).

Окремі лексеми на позначення землі та процесів її обробітку ввійшли до структури фразеологічних одиниць. Серед них можна виокремити такі, що реалізують семантику, пов’язану із землеробством, і функціонують як загальномовні чи спеціальні, і такі, що вживаються в переносному значенні (*орати на зяб*, *ходити за плугом*, *мілко орати*, *орати носом*).

6. Лексика на позначення сільськогосподарських угідь широко представлена в художніх творах, де вона є засобом відображення сформованої віками землеробської культури українців, мовним засобом відтворення їхньої ментальності, глибоко закоріненої у свідомості нашого народу любові до землі і праці на ній. Аграрні образи, втілені в лексичних одиницях на позначення оброблюваної землі, часто персоніфікуються, характеризуються позитивною оцінністю. Номени землеробської сфери є естетичними мовними знаками, що реалізується найвиразніше у структурі порівнянь.

Лексичні одиниці на позначення землі та процесів її обробітку закарбовані у фольклорних текстах, вони є компонентами прислів’їв, приказок, засвідчені українськими народними піснями. Отже, семантика назв на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку має глибинні етнокультурні нашарування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Голіченко Л.М. Лексико-семантичні особливості назв орного поля в українській мові // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 1. – С. 123 – 129.
2. Голіченко Л.М. Сільськогосподарська лексика на позначення необроблюваної землі та поля з-під рослин // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. ред. А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 2. – С. 229 – 238.
3. Голіченко Л.М. Творення назв сільськогосподарських угідь на позначення орного поля в українській мові // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць / Відп. редактор А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 3. – С. 199 – 205.
4. Голіченко Л.М. Назви на позначення семи ‘результати обробітку орного поля’ в українській мові // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С. 113 – 117.
5. Голіченко Л.М. Семантична організація сільськогосподарської лексики на позначення садів та виноградників у сучасній українській мові // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Випуск XV – XVIII. – С. 353 – 356.
6. Голіченко Л.М. Репрезентація сільськогосподарської термінології на позначення сіножаті та пасовища в говірках української мови // Західнополіський діалект у загальноукраїнському та всеслов'янському контекстах: Зб. наук. праць / Упоряд. Г.Л. Аркушина. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. – С. 367 – 375.
7. Голіченко Л.М. Структурна організація і семантика назв сільськогосподарських угідь на позначення сіножаті в українській мові // Лінгвалізація світу: Теоретичний та методичний аспекти: Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф. / Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 167 – 174.

АНОТАЦІЇ

Голіченко Л.М. Назви сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2008.

У дисертації проаналізовано склад, структурну організацію, семантику назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку в українській мові.

У результаті дослідження встановлено, що тематичний комплекс лексики сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку сформований у цілому на питомій основі; базові лексичні одиниці є давніми за походженням, задокументовані в пам'ятках писемності різних періодів розвитку української мови та ввійшли до лексичного складу сучасної української мови, зберігши семантичну структуру; значна частина загальноживаних лексичних одиниць трансформувалася до терміносистеми землеробства і відображає предметно-понятійний апарат агрономічної науки; лексика на позначення сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку широко представлена в художніх творах як засіб відображення сформованої віками землеробської культури українців, мовний засіб відтворення їхньої ментальності.

Словник назв сільськогосподарських угідь і процесів їх обробітку містить 3 100 лексем. Цей матеріал може бути використаний під час укладання Словника термінології та Словника української мови.

Ключові слова: сільськогосподарські угіддя, процеси обробітку, семантична структура, назва, лексема, термін, полісемія, синонімія.

Голіченко Л.Н. Названия сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки в украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2008.

Диссертация посвящена системному описанию структурной и семантической организации названий сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки на лексическом уровне. На основании внеязычной сегментации исследуемого фрагмента действительности предметом анализа стали группы лексики на обозначение

сельскохозяйственных угодий, а именно: наименования угодий, занятых под посевы; наименования необрабатываемых угодий; наименования многовековых насаждений; наименования кормовых угодий; а также – группы лексики названий процессов обработки сельскохозяйственных угодий: названия пахоты как основного способа обработки земли; названия технологических процессов обработки грунта; названия агротехнических приемов обработки грунта; названия ручной обработки грунта; названия исполнителей (лиц) процессов обработки сельскохозяйственных угодий.

В диссертации рассматривается состав, структурная организация, семантика. Анализируемый сегмент сельскохозяйственной лексики составляет структурную целостность, характерными признаками которой являются гиперо-гипонимические отношения компонентов, синкретизм лексем, мотивационные связи между элементами. Некоторые группы отличаются структурной автономностью, и их включение в тематическую группу сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки осуществляется по логико-понятийному принципу.

В результате исследования материала установлено, что давняя традиция употребления лексики на обозначение сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки обуславливает ее определенную закрытость. Расширение этой микросистемы в современном украинском языке происходит в основном за счет составных наименований, опорными лексемами которых являются слова *угодье, поле, земля, сад, пастбище*. На протяжении исторического развития украинского языка произошел процесс архаизации отдельных лексем и переход их на периферию языковой системы или замещение (сужение) сферы употребления.

Одним из источников обогащения анализируемой группы лексики выступают заимствования. Среди иноязычных лексических единиц есть древние, которые были усвоены ещё староукраинским языком (*грунт, лан*), а также те, что вошли в словарный состав в последующие периоды развития (*квартал, плантация*). Давние заимствования характеризуются высокой степенью адаптации на украинской язычной почве – как на грамматическом, так и на лексико-семантическом уровнях. В большей мере иноязычная лексика стала основой для образования названий процессов обработки грунта. Такие внелингвальные факторы, как научно-технический прогресс, механизация сельскохозяйственного производства, усовершенствование и изобретение новых орудий обработки, номинированных заимствованными словами (*чизель, культиватор, шлейф, фреза* и др.), делают эту подсистему сельскохозяйственной лексики более динамичной и открытой, создают среду для широкого проникновения в её состав иноязычных элементов. От

иноязычных названий орудий на основе украинских словообразовательных моделей и с помощью собственноречивых формантов образуются деривационные гнезда, лексические единицы которых обозначают процессы обработки земли. Заимствованные названия представлены преимущественно в специальной научной литературе.

Общепринятые лексические единицы на обозначение сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки вошли в терминологическую систему земледелия и отображают предметно-понятийный аппарат агрономической науки. Номены на обозначение угодий выступают именами существительными, терминологическое значение которых реализуется в составе словосочетаний, в которых конкретизатор опорного компонента выступает вербальным выразителем дифференциального признака.

В диссертации установлено, что для названий сельскохозяйственных угодий и процессов их обработки характерны активизация образования синонимических единиц, расширение, усложнение семантической структуры лексем, а также приобретение ими дополнительных смысловых оттенков, сохранение архаических черт, активное функционирование в художественных произведениях как эстетических языковых знаков, так и глубинных этнокультурных символов.

Словарь названий сельскохозяйственной угодий и процессов их обработки насчитывает 3 100 лексем. Этот материал может быть использован при составлении Словаря терминологии и Словаря украинского языка.

Ключевые слова: сельскохозяйственные угодья, процессы обработки, семантическая структура, название, лексема, термин, полисемия, синонимия.

Golichenko L.M. Denominations for Agricultural Lands and Cultivation Processes in the Ukrainian Language. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate's Degree in Philological Science. Speciality 10.02.01 – The Ukrainian Language – M.P. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2008.

The dissertation analyses the composition, structural organization, semantics of denominations for agricultural lands and cultivation processes in the Ukrainian language.

The results of investigation show that thematic vocabulary for agricultural lands and cultivation processes is formed on a specific basis. The basic lexical units are ancient by origin; they are documented in relics of written language in different periods of the development of Ukrainian and represent a part of lexical composition of Modern Ukrainian reserving the semantic structure. A considerable part of current lexical units was transformed to the terminological system of agriculture; it reflects a conceptual instrument of agronomic science. The vocabulary for

designations of agricultural lands and cultivation processes is widely presented in works of art as a mean of reflecting farming culture of Ukrainians that has been formed for ages, as well as a mean of recreating their mentality.

The author has created the dictionary “Denominations for Agricultural Lands and Cultivation Processes in the Ukrainian Language”, which contains 3100 lexemes.

Key words: agricultural lands, cultivation processes, semantic structure, denomination, lexeme, term, polysemy, synonymy.